

Вадим Чалик

старший викладач кафедри
адміністративно-правових дисциплін
та публічного управління
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор філософії в галузі права

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ТА ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАВАЗАСТОСОВНУ ПРАКТИКУ

На нинішньому етапі розбудови та вдосконалення правової демократичної соціальної держави в Україні ключовим завданням, що стоїть перед нашою країною та громадянським суспільством, є забезпечення належного дотримання прав та свобод людини і громадянина. Принцип верховенства права залишається надзвичайно актуальною темою для вивчення сьогодні, адже саме він лежить в основі базової ціннісної складової розвитку демократії в Україні. До того ж ефективність правового розвитку безумовно залежить від того, які саме вихідні ідеї є фундаментом. Тому розгляд принципу верховенства права у міжнародному вимірі є одним із нагальних завдань як в теорії, так і на практиці.

Верховенство права – це влада закону в межах суспільства. Це визначає потребу держави дотримуватися його положень у процесі створення та впровадження права, особливо через законодавчі акти. Ці акти мають слугувати втіленню базових принципів, таких як соціальна справедливість, свобода та рівність [1, с. 80]. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується законодавством, а включає також інші соціальні регулятори, такі як моральні норми, традиції, звичаї тощо, які легітимізовані суспільством та обумовлені культурними стандартами, яких суспільство історично досягло [2, с. 80]. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Загалом принцип верховенства права розглядається як основна умова формування та функціонування правової держави. Без верховенства права неможливе здійснення прав і свобод особи, а також гарантій, що надаються їй з боку державної влади [3, с. 139–140; 4, с. 41]. Отже, треба погодитися з тим, що принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати право, а не інтереси осіб, у руках яких перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону. Неухильне дотримання принципів верховенства права та верховенства закону покликане забезпечити права і свободи людини у всіх сферах життя, а

зі сторони підвладних – повагу до законів та органів влади.

Верховенство права є універсальним явищем у двох аспектах. По-перше, як феномен європейської культури, воно охоплює досвід як англomовного світу, так і континентальної Європи. По-друге, в умовах глобалізації верховенство права стає універсальним принципом співіснування та співпраці між різними народами і культурами.

Дійсно, інтеграція правових систем передбачає додержання ціннісних складових принципу верховенства права: зв'язаність, обмеження державної влади правом (правами і свободами людини); дотримання принципу рівності громадян перед законом; реальність принципу основоположних прав і свобод людини; наявність ефективного і передбачуваного правосуддя; додержання законності і правопорядку в суспільстві.

Принцип верховенства права має величезне значення і закріплений у багатьох документах як на національному (ч. 1 ст. 8 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у Стратегії інтеграції України до ЄС, у ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у ст. 7, 8 Кодексу адміністративного судочинства України тощо), так і на міжнародному рівнях (у Загальній декларації прав людини 1948 р., у Статуті Ради Європи (преамбула, ст. 3), в установчих та інших договорах ЄС, зокрема у Договорі про ЄС (ст.ст. 6, 11), в Європейській Конвенції з прав людини, у Хартії основоположних прав ЄС 2000 р. тощо).

Очевидно, що феномен верховенства права набуває найбільш інституціоналізованих форм в національному праві, і при цьому він є основоположним критерієм ефективності і легітимності національних правових систем. Саме цей аспект верховенства права – його важливість як фактору легітимації правових систем, як інструменту оцінки їх ефективності повною мірою відображається в низці міжнародно-правових актів, ухвалених, зокрема, на рівні ООН та окремих її органів. Наявні документальні міжнародно-правові інтерпретації верховенства права, які отримали своє закріплення, зокрема, в документах ГА ООН та РБ ООН, більшою мірою стосуються функціонування національного права [5, с. 46].

Отже, «верховенство права» – багатогранне поняття і, «багатоманітність граней, аспектів цього принципу не дозволяє втиснути його в рамки будь-якої юридичної дефініції» [6, с. 153].

Досить широке визначення верховенства права було запропоновано колишнім Генеральним Секретарем ООН Кофі Аннаном. У доповіді від 2004 р. він зазначає: «Верховенство права стосується принципу управління, де всі особи, інститути та суб'єкти права, публічні і приватні, у тому числі й держави підконтрольні законам, які публічно оприлюднені, підлягають обов'язковому застосуванню, самостійно визнаються судом і узгоджені з міжнародними нормами та стандартами прав людини. Верховенство права потребує також відповідних заходів з гарантування дотримання принципів панування права, рівності перед законом, відповідальності перед законом (підконтрольності

закону), справедливості у застосуванні закону, поділу влади, участі в ухваленні рішень, законної визначеності, запобігання свавілля та процесуальної і законодавчої прозорості».

Зі свого боку, Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) зауважує, що, незважаючи на спільне дотримання принципу «верховенства права», багатоманітність термінології і розуміння зазначеного терміну, в Раді Європи (РЄ), а також різними країнами-членами ЄС, призводить до певної плутанини. Зокрема, французьке поняття «*Etat de droit*» («правова держава»; німецькою мовою – «*Rechtsstaat*») часто використовується, але не завжди відображає англійське поняття «*Rule of Law*» («верховенство права»), якому адекватно відповідає вираз «*preeminence du droit*», що відображений у французькій версії Статуту РЄ, а також у преамбулі Європейської Конвенції із захисту прав людини і основних свобод та прецедентному праві Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [6, с. 154].

Верховенство права в контексті статті 8 Конституції України передбачає вищу юридичну силу Конституції України і відповідність їй законів України та інших нормативно-правових актів [7]. Реалізація принципу верховенства права в процесі правозастосування має свої особливості. Певною мірою їх можна вважати і обмеженнями, хоча цей термін навряд чи повно і точно буде відбивати суть явища – оскільки стаття 8 Конституції України визнала і закріпила на території України обов'язковість принципу верховенства права, не визначивши його межі та механізми дії. Водночас не можна ігнорувати і конституційний припис статті 19 Основного Закону, згідно з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тому під час правозастосування всі суб'єкти цього процесу, включно із судами, повинні дотримуватися принципу законності [8; 9, с. 118].

Принцип верховенства права є фундаментальною основою правової демократичної держави. Розбудова правової держави є орієнтиром суспільно-політичного розвитку України, що прямо зазначено в ст. 1 Конституції України, де наша держава визнається як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова. Тільки формування правової держави, в якій панують принцип верховенства права та, відповідно, принципи Конституції і законів, забезпечить втілення в життя пріоритету прав людини в житті соціуму. Отже, змістовним елементом верховенства права і через нього дієвим інструментом регулювання суспільних відносин є вимога гарантування прав людини та основоположних свобод [10, с. 51]. Зважаючи на це, важливим чинником демократизації є принцип верховенства права, що передбачає підпорядкованість держави та її органів правам людини, визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав та свобод людини і громадянина – головною метою державної влади.

Отже, принцип верховенства права є важливим чинником

демократизації, що полягає передусім у забезпеченні свободи і прав людини. Принцип верховенства права є фундаментальною основою правової демократичної держави. Формування правової держави, в якій панують принцип верховенства права та, відповідно, принципи Конституції і законів, забезпечить втілення в життя пріоритету прав людини в житті соціуму. Отже, змістовним елементом верховенства права і через нього дієвим інструментом регулювання суспільних відносин є вимога гарантування прав людини та основоположних свобод.

Тож засада верховенства права унормована законодавчо, залишаючи простір для невизначеності, зважаючи на аспекти його застосування. Цей принцип – ключовий компонент фундаментальних основ конституційного порядку будь-якої сучасної демократичної, правової країни.

Верховенство права в суспільстві як основоположний принцип тягне за собою інші принципи, зокрема те, що сама держава та її інститути, посадові особи, інші організації та громадяни підкоряються закону. Воно має бути справедливим і гуманним та гарантувати невід’ємні природні права кожної людини, а саме право на життя, свободу та особисту недоторканність. Верховенство права визнається необхідною умовою ефективного захисту та дотримання прав і свобод людини і громадянина.

1. Бідзіля В. В. Необхідність дотримання принципу верховенства права у нормопроєктуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 77(1). С. 77–84.

2. Рябець К. А. Законність та верховенство права як принципи публічного управління. *Науковий вісник: державне управління*. 2023. № 1. С. 70–85.

3. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

4. Погребняк С. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4 (51). С. 41–53.

5. Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В. В. Мицика : монографія / авт. кол.; за ред. О. В. Задорожного та О. Р. Поєдинок. Київ; Одеса : Фенікс, 2016. С. 45–70.

6. Трихліб К. О. Верховенство права: сучасні інтерпретації. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2-1 (Ч. 1). С. 152-163.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Кузнецова Н. С. Верховенство права і правозаконність. *Юридичний журнал*. 2005. № 11. С. 112–113.

9. Сібільов Д. Принципи законності та верховенства права у виконавчому провадженні: ідеологічні аспекти їх реалізації. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2012. № 1. С. 118–126.

10. Кабанець О. С. Принцип верховенства права як ціннісна складова демократії. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 48–51.